

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

**на тему: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ**

Виконала: студентка ІV курсу, групи 6.0539-1
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Ковальова Вікторія Євгенівна
Керівник: Голованова Тетяна Петрівна
к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
Голованова Т. П.
Рецензент: к. психол.н., доцент кафедри
психології Железнякова Ю.В.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти бакалавр

Спеціальність 0 53 Психологія

Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.псих.н., доцент Н.О. Губа

« ____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТА

Ковальова Вікторія Євгенівна

1. Тема роботи Соціально-психологічні особливості формування гендерної культури студентів

керівник роботи Голованова Тетяна Петрівна, к.пед.н., доцент

затверджені наказом ЗНУ від «22» лютого 2023 року № 341-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи вивчення й аналіз психологічної, педагогічної літератури, матеріали курсової роботи і діагностичної практики.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) : провести аналіз наукових публікацій з проблеми дослідження; визначити сутність ключових понять дослідження; обґрунтувати соціально-психологічні механізми формування гендерної культури студентів; проаналізувати можливості гендерного аудиту у формування гендерної культури студентів.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Голованова Т.П., доцент		
Розділ 1	Голованова Т.П., доцент		
Розділ 2	Голованова Т.П., доцент		
Висновки	Голованова Т.П., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий-березень 2023 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень 2023 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	Квітень-травень 2023 р.	Виконано
5	Написання висновків	травень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	травень 2023 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	травень 2023 р.	Виконано

Студент _____ В. Є. Ковальова

Керівник роботи _____ Т. П. Голованова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М.Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 47 сторінок, 36 джерел.

Об'єкт дослідження – гендерна культура студентів.

Предмет дослідження – соціально-психологічні механізми формування гендерної культури студентів.

Мета роботи – виявити соціально- психологічні механізми формування гендерної культури студентів.

Гіпотеза дослідження: передбачаємо, що рівень гендерної культури студентів підвищиться після проведення занять з подолання укорінених гендерних стереотипів суспільства.

Методи дослідження: аналіз та синтез, систематизація та узагальнення, класифікація, спостереження, анкетування, бесіди, опитування, тестування.

Наукова новизна та практичне значення полягає у розробці та впровадженні занять із подолання укорінених гендерних стереотипів студентів, що в подальшому можуть слугувати підґрунтям для розробки вибіркового курсу з гендерної з гендерної проблематики.

Галузь використання: соціальна психологія, гендерна психологія.

ГЕНДЕР, ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА, ФОРМУВАННЯ, СТУДЕНТИ,
ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ.

SUMMARY

Kovaleva V. E. Socio-psychological features of the formation of gender culture of students.

Master's qualification work: 47 pages, 36 sources.

The object of the study is gender cultures of students.

The subject of the study is the peculiarities of socio-psychological mechanisms of the formation of the gender culture of students.

The purpose of the work is to reveal the socio-psychological features of the formation of the gender culture of students.

Research hypothesis: we assume that the level of gender culture of students will increase after conducting classes on overcoming entrenched gender stereotypes of society.

Research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, classification, observation, questionnaires, interviews, surveys, testing.

The scientific novelty consists in the development and implementation of classes to overcome entrenched gender stereotypes of society, which can later serve as a basis for the development of an elective course on gender culture.

Field of use: social psychology, gender psychology.

GENDER, GENDER CULTURE, FORMATION, STUDENTS, GENDER STEREOTYPES, SOCIAL PSYCHOLOGICAL MECHANISMS.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА СТУДЕНТІВ В ПЕРСПЕКТИВІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	9
1.1. Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження	9
1.2.Визначення понять дослідження: гендерна соціалізація, гендерна ідентичність, гендерне виховання, гендерна культура.....	14
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ	21
2.1. Гендерна компетентність як показник сформованості гендерної культури студентів.....	21
2.2. Авторська програма занять соціального-психологічного тренінгу з формування гендерних компетентностей студентів	27
2.3. Гендерний аудит як інструмент формування культури гендерної рівності студентів: досвід центру гендерної освіти ЗНУ	37
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ДЖЕРЕЛ.....	43

ВСТУП

Незважаючи на багаточисельні дослідження гендерної рівності в освіті за останні два десятиріччя, які були присвячені аналізу законодавчих змін, освітніх дискурсів й практик [8], методології гендерних досліджень [32], досягненням й викликам становлення гендерного підходу в освіті [24], дослідники постійно підкреслювали необхідність формування гендерної культури студентів[19]. В наукових статтях підкреслено, що, освіта за роки незалежності, зазнала великих позитивних змін: із підручників почали зникати дискримінаційні та стереотипні зображення й тексти, було здійснено антидискримінаційну експертизу освітнього контенту, гендерні політики отримали видимість на всіх освітніх рівнях [30]. Проте, як зазначено в Державній стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року: «... в Україні досі зберігається дискримінація за ознакою статі під час вивчення предметів «Трудове навчання», «Захист України», спостерігається низький рівень гендерної чутливості освітян» [15]. Ця проблема привертає увагу педагогів, психологів, як науковців, так і практиків, оскільки склалась об'єктивна суперечність між тими вимогами, які пред'явлено Державною стратегією забезпечення рівних прав та можливостей жінок до гендерної рівності в суспільстві та наявністю гендерних стереотипів, випадків булінгу та дискримінації в освіті. Аналіз вітчизняних і закордонних літературних джерел свідчить про те, що науковці приділяли й приділяють багато уваги проблемам гендерної стереотипізації, гендерної соціалізації (Т.Говорун, А.Войтовська, О.Кісь), соціально-психологічним механізмам гендерної соціалізації (О.Кікінежді, М.Ткалич), технологіям формування гендерних компетентностей в освіті (Т.Голованова, Т.Дороніна), особливостям формування гендерної культури студентів (О.Васильченко, О.Цокур, П.Терзі). Досліджено теоретичні засади гендеру, гендерної освіти, гендерного виховання (Т.Дороніна, Т.Говорун, О.Кікінежді,

О.Стрельник). Науковці: психологи, педагоги стверджують, що освіта є важливим чинником формування егалітарного гендерного світогляду людини, гендерної культури людини [6]. Студентство на думку багатьох дослідників - найкультурніша частина молоді в усіх країнах. Студентський вік, як і будь-яка інша стадія життєвого циклу людини, має свою неповторну специфіку. За думкою психологів студентський вік характеризується перетворенням мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, інтенсивним формуванням спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією, формуванням характеру та інтелекту. Одним із завдань закладу вищої освіти – створити гендерно-чутливе середовище, допомогти студентам у віднайденні себе, свого покликання.

Урядом схвалено Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації [29]. Освіта є важливим чинником формування егалітарного гендерного світогляду людини. Тому знання базових принципів Стратегії є актуальним і необхідним. Важливого значення для успішної реалізації Стратегії має усвідомлення її принципів. Базовими принципами є демократичні цінності і свободи : рівності, справедливості, демократії, верховенства права, егалітарності (рівності прав і можливостей), поваги до людської гідності, доступності, недискримінації. Оскільки цінності є структурним елементом компетентності, стає зрозумілим, що компетентності, які формуються на всіх рівнях освіти мають вбирати в себе ці цінності. Дослідники наголошують на тому, що важливою частиною російської інформаційної війни проти України є маніпулятивна риторика проти гендерної рівності та прав людини. Серед пріоритетних напрямів роботи пропонується: відображати на рівні з чоловіками внесок жінок у перемогу як у військовій, так і цивільній сфері, в навчальних програмах та освітньому середовищі; забезпечувати військову, національно-патріотичну підготовку в закладах освіти різного рівня, позбавляти стереотипних уявлень про роль жінок і чоловіків. Тому знання та дослідження соціально-

психологічних механізмів формування гендерної культури студентів є актуальними.

Мета дослідження – виявити соціально- психологічні особливості формування гендерної культури студентів.

Відповідно до теми та мети визначено основні завдання дослідження:

- 1) провести аналіз наукових публікацій з проблеми дослідження;
- 2) визначити сутність ключових понять дослідження;
- 3) обґрунтувати соціально-психологічні механізми формування гендерної культури студентів;
- 4) проаналізувати можливості гендерного аудиту у формування гендерної культури студентів.

Об'єкт дослідження – гендерна культура студентів.

Предмет дослідження –соціально-психологічні механізми формування гендерної культури студентів.

Для розв'язання поставлених завдань застосовувалися такі методи: – загальнонаукові (аналіз та синтез, систематизація та узагальнення, класифікація); емпіричні методи (педагогічне спостереження, анкетування, бесіди, опитування, тощо).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати дослідження можуть слугувати підґрунтям для подальшої розробки вибіркового курсу для студентів з гендерної проблематики.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Було проведено 5 онлайн занять зі студентами першого курсу, відповідно до розробленої нами програми гендерного тренінгу.

Кваліфікаційна робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (36 найменувань). Основний зміст викладено на 36 сторінках тексту. Загальний обсяг – 46 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА СТУДЕНТІВ В ПЕРСПЕКТИВІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження

Сучасні дослідники, науковці надзвичайно уважно ставляться до питань гендерного дискурсу в педагогіці та психології [7]. У практиці роботи психолога часто постають питання, з'ясувати які важко, не оперуючи знаннями гендеру. Витоки багатьох з них сягають своїм корінням у прорахунки гендерної соціалізації, гендерної політики та гендерних можливостей в сучасному українському суспільстві [19]. Основний наголос психологи зробили на розгляді проблем гендерної ідентичності, гендерної соціалізації, гендерних стереотипів, а також диференціації гендерних відмінностей [8]. Соціальні та етнокультурні аспекти проблеми гендерного розвитку також не залишилися поза увагою [27]. Адже гендер присутній у змісті таких наук, як соціальна психологія, психологія сім'ї, психологія статі та сексуальності, політична психологія тощо [1; 27]. Дослідники підкреслюють, що сучасна психологія акцентує увагу на розвитку індивіда в системі процесів самопобудови і самоздійснення, гармонізації його внутрішнього світу із зовнішнім в умовах соціокультурної різноманітності, що спричинено глобалізаційними тенденціями (Г. Балл, М. Боришевський, В. Васютинський, А. Маслоу, В. Роменець, К. Роджерс) [8]. Стрижнем нового методологічного підходу в українській психології утворюється ідея суб'єктності людини, з якою пов'язана самодетермінація її буття в світі, авторська позиція щодо подій життя, що дає змогу повернути увагу вчених до проблеми самовизначення індивіда у сфері традиційної та егалітарної культур [8].

Дослідник ґендеру в педагогіці В. Кравець, використовуючи термін "гендер", має на увазі соціальний аспект міжстатевих стосунків, що визначається не біологічним походженням статі, а соціально-економічними та політичними умовами. Він відзначає, що на відміну від біологічної статі, яка є статичною категорією, гендер - "феномен, який особистість постійно створює своїми вчинками і поведінкою" [22; 23].

Гендер у вітчизняній педагогічній спадщині (А.Макаренко, В.Сухомлинський) – це означення рівної участі статей у навчально-виховному процесі, в підготовці до виконання соціальних ролей у сім'ї та суспільстві, рівних можливостей дівчаток і хлопчиків для досягнення успіхів у майбутній життєдіяльності [22]. Посилаючись на наукові розробки проблеми формування гендерної культури дітей та молоді, здійснені вітчизняними вченими у теоретичних та експериментальних підходах до означеної проблеми, психологи пишуть про соціальнокультурне наслідування статевих стереотипів, нормативних очікувань статевої поведінки, засвоєння індивідом сімейних та публічних ролей. Гендер як соціально-психологічна характеристика статі особистості виступає тим найважливішим культурним знаком, яким людина оволодіває вже в перші роки свого життя. При цьому розрізняють два рівні творення гендеру: на рівні культури та індивідуальної свідомості, що є відображенням соціокультурного характеру інтеракцій між людиною і соціумом з точки зору усвідомленого прийняття та відтворення нею гендерних - традиційних чи егалітарних цінностей [5].

Отже, в дослідженнях українських психологів та педагогів підкреслено, що гендерний підхід як методологія на сьогоднішній день досить органічно увійшла у психологічну та педагогічну науку, оскільки гендерно-орієнтовані дослідження містять цінну інформацію, що забезпечує розуміння загальних і специфічних закономірностей особистісного розвитку представників жіночої та чоловічої статі [8]. Перспективними в цьому плані є дослідження механізмів соціального пізнання на основі категорії гендеру в контексті

психологічних концепцій С. Бем, крізь призму теорій гендерних схем і лінз гендеру, а саме: лінз гендерної поляризації, андроцентризму та біологічного есенціалізму. Спільним висновком численних зарубіжних і вітчизняних досліджень є те, що психологічні відмінності в межах однієї статі можуть бути більшими, ніж між статями [2]. Гендерні дослідження переконливо показали, що традиційні настанови представлені біполярністю фемінних та маскулінних властивостей, а значить і протиставленням жіночого і чоловічого у виконанні соціальних, сімейних та суспільних ролей. На противагу традиційній, патріархальній андрогінна концепція, яка побудована на поєднанні «чоловічих» і «жіночих» властивостей, їх високому розвитку і прояву залежно від ситуації, передбачає універсалізацію сімейних, професійних та громадсько-політичних ролей, їх взаємозамінність в сімейному функціонуванні [5]. Положення про самореалізацію особистості, що є необхідною умовою досягнення щастя як для жінок, так і чоловіків є актуальним у гендерних дослідженнях. Гендерна культура розглядається як система соціально-економічних, правових та енопсихологічних умов існування суспільства, що сприяє становленню чоловіка та жінки як різних біологічно, проте соціально рівноцінних особистостей [24]. Особливого значення набуває зміст цінностей, що культивуються в освіті, орієнтація на егалітарний характер статевої ролі, який забезпечує їх універсалізацію та взаємозамінність. В якості чинників формування гендерної культури дослідники механізми гендерної соціалізації, гендерні стереотипи, соціально-психологічні особливості традиційних гендерних ролей, норми жіночої та чоловічої гендерної ролі [32].

Виділяють позитивні та негативні функції соціальних стереотипів.

Позитивні функції:

- комунікативна -трансляція в сучасність досвіду (традицій, звичаїв, звичок, культури) минулого;

- регуляторна та апелятивна - забезпечення еталонами (моделями, стандартами поведінки) відповідно до соціалізаційних вимог та спонукання до їхнього наслідування;

- інформаційно-пояснювальна - тлумачення людських дій через надання готової інформації, що дозволяє передбачати різні форми людської поведінки.

Негативні функції стереотипів:

- емоційно -оцінну (відповідає стереотипу - добрий; не відповідає - поганий);

- афективну -поділ людей на "своїх" і "чужих" (хоча частина дослідників вважає, що стереотип «ніколи не має емоційного чи афективного забарвлення» [32];

- функцію захисту норм, що гальмує появу нових форм людської поведінки, оскільки подає готові взірці; а також функцію контролю за дотриманням суспільних вимог (все, що не відповідає нормі, є маргінальним).

Всі існуючі гендерні стереотипи можна розділити на такі групи:

- 1) Стереотипи маскулінності-фемінності.
- 2) Стереотипи, що стосуються змісту праці чоловіків і жінок.
- 3) Стереотипи, що пов'язані з закріпленням сімейних і професійних ролей відповідно до статі.
- 4) Стереотипи, що пов'язані з привабливістю, критеріями оцінки зовнішності чоловіка та жінки.

Аналізуючи негативну роль гендерних стереотипів в розвитку особистості Ш.М. Берн відзначає, що:

1) існуючі стереотипи образів чоловіка і жінки діють як збільшувальне скло: відмінності між чоловіками і жінками підкреслюються в набагато більшому ступені, ніж вони є в дійсності;

2) існує різна інтерпретація й оцінка тієї самої події залежно від того, до якої статі належить учасник цієї події;

3) під впливом гендерних стереотипів гальмується розвиток тих якостей особистості, що не відповідають даним стереотипам, а отже чоловіків змушують бути маскулініними, а жінок фемінними, навіть тоді, коли це не відповідає їх прагненням та бажанням;

4) гендерні стереотипи ускладнюють професійну самореалізацію саме жінок, завдяки дії стосовно них феномену „скляної стелі” та „закріпленню” за ними сімейної, а не професійної сфери [32].

Гендерні стереотипи безпосередньо зв'язані з проблемою гендерної дискримінації в професійній діяльності та загально низького статусу жінки в організації. Такий статус жінки пояснюється дією феномену „скляної стелі”, який розглядається як штучно створений бар'єр, заснований на забобонах, що не дозволяє кваліфікованим працівникам просуватися по службі, займати керівні посади в організації

Дослідники з гендерної психології і педагогіки нагадують на важливості ненасильницького дискурсу, на поступовій зміні і доланні стереотипів, насамперед, у власній свідомості. Проблема стереотипів не в тому, що вони "добрі" чи "погані", а в тому, що вони мають приховану (латентну) форму соціальної детермінації. Як продукт соціального конструювання (найчастіше обумовлений системою владних стосунків), вони проявляються і відтворюються некритично. Таким чином, стереотипи гендерних груп ведуть до сприйняття і ставлення до індивідуумів відповідно до необґрунтованих упереджених думок [10].

Багато уваги приділяється проблемам гіпергендерної поведінки, сексизму та його варіацій: гетеросексизму, мовного сексизму. Також досліджуються форми дискримінації чоловіків і жінок [32].

Отже, аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що гендерна культура тлумачиться, як: соціально обумовлений рівень розвитку особистості, що визначає соціальну поведінку чоловіків і жінок та взаємини між ними (Т. Дороніна) [16]; система цінностей суспільства, що складає загальнообов'язкову програму, яка наказує особистості відповідати

соціокультурним очікуванням відносно прийнятих «зразків» поведінки і вигляду чоловічої або жіночої статі (В. Москаленко) [25]; гендерна культура трактується як частина загальної культури, яка складається із сукупності гендерних цінностей, гендерних знань, гендерних норм поведінки, що використовують люди для вибору своєї поведінки, і може бути представлена у вигляді: патріархальної, традиційної з домінуванням однієї статі над іншою в різних сферах суспільства чи демократичної, егалітарної, що заснована на ідеї гендерної рівності [3]. Універсальний характер гендерних досліджень у суспільних науках передбачає цілісність системи гендерних знань у психології, визначення предмета, структури та змісту цієї галузі наукового знання, створення адекватної системи методів і принципів організації та проведення досліджень з урахуванням історичного, культурного та соціального контексту.

Гендерна психологія є новим науковим напрямом у системі психологічного знання, у якій дослідження гендерного контексту мають виокремити психологічну складову різноманітних проблем формування та розвитку особистості, суспільства і світу [32].

1.2. Визначення понять дослідження: гендерна соціалізація, гендерна ідентичність, гендерне виховання, гендерна культура

Як показує світовий досвід, вирішення різноманітних гендерних проблем залежить від формування в суспільстві культури рівності між чоловіком та жінкою, культури їх гендерних відносин, які конструюються саме в процесі гендерної соціалізації [23].

Для того, щоб з'ясувати сутність та структуру понять «гендерна соціалізація» нами був проведений аналіз соціологічної, психологічної, педагогічної літератури.

Дослідник гендеру в педагогіці В. Кравець, використовуючи термін "гендер", має на увазі соціальний аспект міжстатевих стосунків, що визначається не біологічним походженням статі, а соціально-економічними та політичними умовами. Він відзначає, що на відміну від біологічної статі, яка є статичною категорією, гендер - "феномен, який особистість постійно створює своїми вчинками і поведінкою" [13].

Гендерну соціалізацію визначено як процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначено для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком або жінкою вона народилася [5].

Незважаючи на різноманітність використання гендерної термінології для даного поняття, маємо відмітити велику схожість і подібність висловлювань щодо його розуміння науковцями, загальні позиції яких базуються на засвоєнні відмінностей у статусах, нормах і ролях, що відповідають біологічній статі особистості відповідно існуючої культури сучасного суспільства.

У процесі гендерної соціалізації індивідам через певні суспільні структури приписується наслідувати ту чи іншу гендерну роль, що повинна відповідати гендерній ідентичності. Домінуючими структурами гендерної соціалізації дослідники вважають сім'ю, заклади освіти, групу однолітків, ЗМІ тощо. Аналіз із досліджуваної проблеми дозволив виявити неоднозначне ставлення науковців щодо значущості впливу тих чи інших агентів гендерної соціалізації на становлення гендерної ідентичності [17.] Так, одні вважають, що найважливішими агентами соціалізації в сім'ї; ї є особистісні та гендерні характеристики батьків, у тому числі їх ідентичність і рольові моделі, стать народженої дитини, уявлення батьків щодо того, яким має бути дитина даної статі [13]. Сучасні психологічні дослідження свідчать, що саме відносини нерівності у родині можуть вплинути на розвиток особистості й її гендерні характеристики [27].

Дж. Екер вважає, що формування гендеру в процесі соціалізації підлягає впливу п'яти гендерних програм, які є взаємопов'язаними:

1. побудова розподілу праці, місця перебування, фізичного простору, влади в залежності від статевої належності;
2. створення символів та образів, які пояснюють, висловлюють, закріплюють або іноді протистоять цьому розподілу;
3. формування відмінностей у взаємодії жінка-чоловік, жінка-жінка, чоловік-чоловік, які проявляються у мові, черговості ведення діалогу, в продовженні тем для обговорення, у невербальних компонентах поведінки;
4. формування гендерних компонентів індивідуальної ідентичності, тендерних особистісних структур;
5. залучення гендеру у фундаментальні процеси створення і концептуалізації соціальних структур.

Процес тендерної соціалізації є співпрацею досвідчених чоловіків і жінок з дітьми у набутті ними важливих для життя в дорослому світі статевоповідних знань, умінь, навичок [32].

Гендерна ідентичність трактується у широкому та вузькому розумінні. У вузькому розумінні гендерна ідентичність тотожна статевої, («під гендерною ідентичністю розуміється усвідомлення та переживання індивідом приналежності до певної статі»), тому гендерна ідентифікація трактується як «процес самовизначення особистої статевої приналежності» [32]; у широкому розумінні гендерна ідентичність розглядається як багатоконпонентне утворення, до якого входять різні гендерні характеристики особистості, так і як базова статева ідентичність, психологічні характеристики маскулінності та фемінінності, гендерні стереотипи та гендерні уявлення, формування сексуальних уподобань та сексуальна орієнтація, особливості соціального досвіду та виховання, пов'язані з опануванням соціальних ролей. За висновками психологів, гендерна ідентичність формується у віці 5-7 років, а далі йде її розвиток і змістовне насичення за рахунок дослідів і практик [23].

Вплив навчально-виховного процесу закладів освіти як провідного чинника гендерної соціалізації на формування гендерної ідентичності відмічають В. Кравець і О. Кікінежді: "Зміст навчального матеріалу, вимоги педагогічного колективу створюють нормативно-психологічне поле для набуття первинної гендерної ідентичності: ми - хлопчики/дівчатка та виступають засобами формування орієнтацій дітей на егалітарні чи традиційні гендерні стосунки " [23]. Аналіз джерел гендерної інформації доводить, що література, підручники та засоби масової інформації підсилюють дію інших агентів гендерної соціалізації у напрямку встановлення гендерного дисбалансу, розповсюдження сексистських поглядів, підтримуючи стереотипні, традиційні образи чоловіків і жінок, і виявляють їхню асиметрію на користь маскулінних тенденцій [11, 338].

Упродовж свого розвитку в процесі гендерної соціалізації особистість набуває відповідних гендерних ролей, на вибір яких великою мірою впливають існуючі в суспільстві традиційні гендерні стереотипи. Тому поняття "гендерної ролі" та "гендерного стереотипу" невід'ємно пов'язані між собою і потребують спільного вивчення, про що свідчить аналізована література [9, 5-8].

Великий вплив на формування гендерних ролей, і взагалі процес соціалізації, чинять гендерні стереотипи, визначаючи більшою мірою його спрямованість. Усі сучасні дослідники гендеру визначають гендерні стереотипи як узагальнені усталені уявлення щодо образу жінки або чоловіка та відповідних до них моделей поведінки [21].

В літературі виділяють три групи гендерних стереотипів. Це - стереотипи маскулінності-фемінності, стереотипи щодо розподілу сімейних і професійних ролей між чоловіками та жінками та стереотипи, пов'язані з відмінностями у змісті праці [32.]. Гендерні стереотипи передписують стандартні, традиційні моделі рольової поведінки для жінок і чоловіків, змушують наслідувати цим ролям, не залишаючи їм права вибору. Продовжуючи аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми,

зупинимося на вивченні механізмів і способів гендерної соціалізації, які сприяють статевій диференціації та стратифікації жінок і чоловіків у сучасному суспільстві.

Аналіз наукової літератури свідчить, що психологами виділяються наступні механізми гендерної соціалізації: процес ідентифікації (психоаналітична теорія); соціальні підкріплення (теорія соціального навчання й статевої типізації); усвідомлення гендерної ролі (теорія когнітивного розвитку); соціальні очікування (нова психологія статі); гендерні схеми (теорія гендерної схеми) [32]. У дослідженні знайшли свій розвиток визначення сутності та змісту сучасних і застарілих гендерних стереотипів як чинників соціалізації жіночої молоді. Усе вищевикладене ми будемо враховувати при конструюванні соціально-психологічних механізмів формування гендерної культури студентів. Цікавою в ракурсі конструювання позитивних гендерних відносин й адекватної моделі поведінки з урахуванням принципів гендерної рівності ми знаходимо статтю Л. Гук [15], в якій консолідуючим початком і регулятором поведінки визначається гендерна культура як механізм гармонізації особистісних і суспільних інтересів і підґрунтя переходу до партнерських стосунків між статями. Автор статті надає своє бачення моделі гендерно-збалансованих відносин, де об'єктами формування відносин виступають гендерна культура та гендерні відносини, а природа, держава, суспільство та особистість – суб'єкти та фактори, що формують, розвивають, удосконалюють гендерну культуру та гендерні відносини, і визначає цей процес як взаємозалежний. Головною для себе ми визначаємо думку автора, що "відносини між суб'єктами повинні будуватися через призму гендерної культури та гендерних відносин" [14]. Принциповим для нас є визначення гендерної культури як невід'ємної складової гендерної освіти та гендерного виховання, що містить у своїй основі "знання соціально-психологічних механізмів становлення особистості жінки і чоловіка як різних біологічних, проте рівних соціальних істот" [19]. У авторки визначають гендерну культуру як сукупність статево-рольових цінностей у суспільних

сферах буття та відповідних до них потреб, інтересів і форм діяльності, зумовлену демократичним устроєм і пов'язаними з ним демократичними інституціями [26].

Саме гендерна освіта та виховання сприяють вивченню природи статево-рольових стереотипів і розширенню гендерних уявлень, впливають на формування гендерної ідентичності, акцентуючи увагу на різноманітності самореалізації особистості незалежно від статі та змінюючи акцент із статі на особистість.

Гендерне виховання передбачає формування гендерної грамотності, мотивації щодо рівноправності участі жінок і чоловіків у суспільному житті та реалізації своїх прав і свобод, гендерної чуйності, гендерної толерантності, готовності адекватно реагувати на прояви сексизму у суспільстві. Мета гендерного виховання полягає не лише у формуванні правильного розуміння сутності моральних норм та установок у сфері взаємин статей, але й потреби керуватися ними в усіх сферах діяльності. У процесі гендерного виховання необхідно вирішити шereg конкретних педагогічних завдань, до яких відноситься формування: – соціальної відповідальності у взаєминах між статями, переконання, що і в сфері інтимних відносин людина не є незалежною від суспільства; – прагнення мати міцну, дружну сім'ю, що відповідає сучасним вимогам суспільства: рівноправність батька й матері в сім'ї, народження кількох дітей; свідоме і відповідальне ставлення до їх виховання як до свого обов'язку перед суспільством загалом, своїми батьками і дітьми; – здатності розуміння інших людей і почуття поваги до них не лише як до людей взагалі, але й як до представників чоловічої чи жіночої статі, здатності враховувати й поважати їх специфічні статові особливості в процесі спільної діяльності; – здатності й прагнення оцінювати свої вчинки стосовно інших людей з урахуванням статевої належності, виробляти поняття хорошого й поганого вчинку в сфері цих відносин; – усвідомлення себе представником своєї статі, що підтримує самооцінку і почуття самоповаги, впевненість і потенціал самореалізації; – необхідних

навичок спілкування й взаєморозуміння, а також здатності приймати усвідомлені рішення в сфері міжстатевих стосунків; – уміння дружити і любити, досвіду нестатевої любові. Гендерне виховання необхідно здійснювати з використанням усіх традиційних засобів педагогічного впливу. Це такі: – своєчасна реакція дорослих на ті чи інші особливості поведінки дітей чи підлітків, їх взаємини з однолітками протилежної статі, емоційна оцінка цих особливостей; адекватна реакція на ті чи інші прояви сексуального розвитку дитини чи підлітка, що ґрунтується на розумінні того, що в їх розвитку є нормальним, а що – відхиленням від норми; – приклади правильного ставлення дорослих до представників іншої статі. Дорослі не повинні доводити до дітей свої конфлікти, не варто з'ясовувати в їх присутності свої стосунки і т. п. Приклади можуть бути взяті також з творів художньої літератури, кіно тощо. Для України особливого значення набуває питання формування гендерної культури школярів, тому що нинішня учнівська молодь у недалекому майбутньому стане головним людським ресурсом країни, та від рівня їхньої культури залежить існування й розвиток країни як правової та демократичної держави [22].

РОЗДІЛ 2.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

2.1. Гендерна компетентність як показник сформованості гендерної культури студентів

На думку Т. Дороніної, базовим для реалізації завдань гендерної освіти та виховання молоді має стати компетентнісний підхід. Авторка зазначає, що процес гендерної освіти повинен бути спрямований на формування гендерно компетентної особистості «шляхом уведення гендерних компетенцій до освітнього стандарту відповідного рівня освіти та шляхом набуття особистістю рис, які обумовлюють та характеризують рівень її гендерної культури (що виявляється в поведінці) та формується завдяки виховним зусиллям педагогічного середовища» [16].

Необхідно розрізнити поняття «компетенція» і «компетентність». Компетенція – властивість, якість. Компетенція розглядається як складна соціально-дидактична структура особистості, вона заснована на знаннях, придбаному життєвому досвіді та цінностях. Крім того, у структуру компетенції входить внутрішня мотивація, психологічна та практична готовність до досягнення у своїй діяльності якісних результатів. Компетентність – володіння відповідною властивістю, обізнаність; це особистісний ресурс людини, який дозволяє їй ефективно взаємодіяти з навколишнім світом. Іншими словами, це самостійно реалізована здатність до практичної діяльності, до вирішення життєвих проблем, відповідальність за отримані результати [26].

Позначимо ключові компетенції, які формують компетентну особистість фахівця, здатного до успішного проведення тренінгових занять з гендерної проблематики. Соціокультурна гендерна компетенція. Ця

компетенція розглядається як світоглядна категорія. Вона заснована на ціннісних орієнтаціях людини, її знаннях і соціальному досвіді. Частиною її чи його світогляду є культура гендерної рівності, що розглядається як одна з загальнолюдських цінностей.

Однією з основних складових даної компетенції є гендерна чутливість, тобто переконання в тому, що будь-які дослідження чи аналіз, будь-яка інформація мають враховувати існуюче становище жінок і чоловіків та сприяти встановленню гендерного балансу [26]. Крім того, це впевненість в тому, що всебічний аналіз будь-якої соціальної проблеми суспільства є можливим тільки з позицій гендерного підходу. Суттю гендерного підходу є усвідомлення того, що суспільні явища по-різному впливають на чоловіків і жінок, викликають неоднакові їх реакції та мають для них різні наслідки [22].

Правова компетенція. Вчителі повинні мати достатній рівень поінформованості щодо правових аспектів забезпечення рівних прав і можливостей дівчат і хлопців в освіті, знати міжнародні документи та українське законодавство [29].

Наукова компетенція. Проведення тренінгів з гендерної культури потребує від фахівців високого рівня обізнаності з питань гендерної теорії та практики. Це припускає: • розуміння теоретичних постулатів та принципів теорії гендеру; • вміння розпізнавати й аналізувати найбільш поширені гендерні стереотипи; • володіння ключовими поняттями гендеру. Сучасна соціальна наука розрізняє поняття стать і гендер. Традиційно перше з них використовувалося для визначення тих анатомо-фізіологічних особливостей лю_дей, на основі яких людські істоти визначаються як чоловіки або жінки. Довгий час стать (тобто біологічні особливості) людини вважалася фундаментом і першопричиною психологічних та соціальних відмінностей між жінками і чоловіками. Однак антропологи, етнографи й історики давно встановили відносність уявлень про «типово чоловіче» й «типово жіноче». У різний час у різних культурах є різне розуміння соціальних ролей чоловіків та жінок, форм їхньої діяльності, поведінки, емоційних особливостей. Те, що

в одному суспільстві вважається чоловічим заняттям, чоловічою рисою характеру, в іншому може визначатися як жіноче. Наявна у світі різноманітність соціальних характеристик чоловіків та жінок дозволяє зробити висновок про те, що причина цих відмінностей не пояснюється біологічною статтю. Не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають, зрештою, психологічні якості, моделі. Таким чином, виникло поняття гендер (англійською – gender), що означає сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство приписує виконувати людям залежно від їхньої біологічної статі. Соціальні ресурси, які формують гендер, називає і Майкл Кіммель, автор книги «Гендероване суспільство». На його думку, в системі гендерних характеристик особистості однаково важливі й значущі наступні три складові: • ідентичність (identity) – соціальне самовизначення особистості; • інтеракції (interactions) – стосунки і взаємодія особистості з оточуючими; • інституції (institutions) – державні інститути влади, політичні, економічні, соціальні структури суспільства [26].

Друга умова набуття наукової компетенції – це знання про гендерні стереотипи, вміння їх ідентифікувати та аналізувати. Гендерні стереотипи – сформовані в соціумі узагальнені уявлення (переконання) про те, якими мають бути чоловіки та жінки в суспільстві (соціальні ролі, поведінка, професії, доступ до влади, освіти, ресурсів і под.). Серед найбільш поширених гендерних стереотипів виділяють такі: • стереотипи щодо закріплення сімейних та професійних ролей стосовно статі: сімейна сфера маркується як жіноча, професійна – як чоловіча; • стереотипи, що пов'язані з відмінностями у змісті праці: прерогатива жінок – сфера обслуговування, чоловіків – творча, керівна діяльність; • стереотипи маскулінності і фемінності якостей і властивостей особистості. Наприклад, у вихованні дівчинки акцент робиться на слухняності, скромності, ввічливості, акуратності, у вихованні хлопчика – на активності, самостійності, лідерських якостях

Інформаційно-аналітична компетенція Ця компетенція передбачає схильність до аналізу різноманітних фактів та явищ оточуючої дійсності. Це вміння аналізувати соціальну інформацію, систематизувати її зміст, виокремлюючи гендерну складову.

Методологічна компетенція. Одним із основних методів соціального навчання є розвивальний метод, сутність якого полягає в тому, щоб забезпечити позитивний розвиток думок-цілей учнів стосовно до їхньої поведінки. Розвивальний метод закріплює позитивну поведінку учнів, розвиває їхній інтелект і мислення, формує людські стосунки. До структури розвивального методу входить компонент «соціальна взаємодія», відповідно до якого дітям надається можливість проявити свої знання, уміння у практичній діяльності й отримати за це схвалення. На думку багатьох психологів і педагогів, саме соціальна взаємодія лежить в основі розвитку розумових процесів дитини: змінюючи структуру, зміст думки, вона впливає на глибину розуміння й усвідомлення [26].

Лінгвогендерна компетенція Одним з проявів цієї компетенції є мовна гендерна чутливість, що формується на основі як світоглядних цінностей, так й знань, соціального та мовного досвіду. Мовна гендерна чутливість – це переконання в тому, що мова є одним із основних джерел гендерної соціалізації особистості. Сексизмом називають будь-які прояви приниження (дискримінації) за ознакою статі. Спочатку термін сексизм використовувався у соціальних науках. Він позначав точку зору тих науковців, які у своїх працях доводили відмінність, навіть протилежність, чоловічої та жіночої природи. При порівнянні обох статей якості чоловіків зображали як норму, а якості жінок – як відхилення від норми. Такий науковий світогляд відбивається й у мові, що й отримало назву «мовний сексизм». Цей термін частіше використовують стосовно жінок, проте мовний сексизм може бути спрямованим і на чоловіків [26].

Найбільший інтерес для розкриття цього паранрафу викликає дисертаційне дослідження О. Васильченко, в якому розроблені критерії

сформованості гендерної культури студентів. Під змістом гендерної культури студентів, авторка розуміє єдність таких взаємопов'язаних складових як: гендерні цінності, знання основ гендерної теорії та норм гендерної поведінки. Таким чином, формування гендерної культури студентів в контексті навчання - це процес поступового засвоєння особистістю гендерних цінностей, знань і норм, що стосуються соціальних взаємовідносин статей в умовах освітнього середовища.

Розглянемо змістову характеристику складових гендерної культури студентів. До основних гендерних цінностей студентів університету належать такі: визнання найвищою цінністю – людину, незважаючи на стать; визнання унікальності власної гендерної ідентичності та повага до різних проявів гендерної ідентичності інших; важливість особистісної та професійної самореалізації незважаючи на стать; важливість психологічного та фізичного здоров'я молодої людини. Засвоєння студентами гендерних цінностей під час навчально - виховного процесу спонукатиме їх до прояву поваги до прав іншого, співчуття, намагання дотримуватися паритетності у сімейній та професійній сферах, та в результаті чого допоможе майбутнім фахівцям уникати конфліктних ситуацій в майбутніх між статевих відносинах. Враховуючи негативні тенденції зі станом здоров'я вітчизняної молоді, важливим також, на нашу думку, є акцентування уваги студентів на питанні дбайливого ставлення до свого здоров'я, профілактики шкідливих звичок юнаків та дівчат як майбутніх батьків. Гендерні знання студентів університету ми розглядатимемо як систему наукових положень, тверджень, переконань, що утворюються теоретичними та прикладними знаннями з питань гендеру. До системи теоретичних гендерних знань належать знання: гендерної теорії, особливостей впливу гендерної соціалізації; законодавчих документів щодо забезпечення гендерної рівності; психофізіологічних особливостей жінок і чоловіків.

Прикладні гендерні знання відображають обізнаність студентів щодо: різних проявів гендерної ідентичності особистості; унікальності власної

гендерної ідентичності; особливостей гендерно чутливого спілкування у між статевих взаємовідносинах; ситуації гендерної нерівності; значущості гендерної самоосвіти та самоаналізу.

Знання студентами теорії гендеру забезпечать їм розуміння того, як саме виникають гендерні упередження та гендерні стереотипи щодо призначення чоловіка та жінки. Такі знання допоможуть молодим фахівцям усвідомити, що традиційна гендерна культура з домінуванням однієї статі над іншою заважає самореалізації особистості, не дозволяючи особистості бути успішним в різних сферах суспільства, бути готовим до зміни ролей, самовдосконалюватися, усвідомити свою власну унікальну гендерну ідентичність, а отже бути конкурентоспроможним на ринку праці.

У той же час все це сприятиме, на нашу думку, підвищенню рівня соціокультурної адаптації студентів в майбутній діяльності. Гендерні норми студентів університету лослїлниця визначає як гендерно доцїльну поведїнку студентів.

До такої поведїнки належать поведїнковї прояви: дотримання паритетностї у міжстатевих вїдносинах з орієнтацією на діалогїчностї, співпрацю; уникнення гендерних упереджень, стереотипізації за ознакою статї в різних сферах життєдіяльності суспїльства; готовність виконувати рїзні гендерні ролї, проявляючи андрогїнні риси характеру особистостї в залежностї вїд ситуації; розрїзняти прояви гендерної нерівностї.

Важливо розумїння структури гендерної культури в системї освїти, що складається з когнїтивного (система знань), емоційно-оцїнного (гендерна чутливїсть) та практичного (реалїзація) компонентів. Сукупність зазначених компонентів, на думку авторки, повинні стати критерїями сформованої гендерної культури в результатї гендерного виховання [Доронїна]. Когнїтивний компонент гендерної культури студентів університету мїстить сукупність гендерних знань, а саме: знання щодо гендерної теорїї, мїжнародних та вїтчизняних документів щодо запровадження ідеї гендерної рївностї в суспїльство. Дїяльнїсний компонент гендерної культури студентів

університету передбачає гендерно доцільну поведінку, уміння використовувати гендерні знання в сімейній, громадській та професійній сферах, аналізувати явища та ситуації гендерної нерівності, здатність сприймати та розуміти гендерну ідентичність іншої людини. Рефлексивний компонент гендерної культури студентів університету передбачає відсутність гендерної стереотипізації та упередження в сприйнятті інших, уміння аналізувати власні гендерні характеристики, особистісне ставлення до гендерних проблем, прагнення до самовдосконалення, самореалізації. Враховуючи, що юнацький вік, який притаманний студентам, є вирішальним у формуванні особистості майбутнього чоловіка та жінки, коли відбувається вікова переоцінка життєвих цінностей та посилюється схильність до спілкування з протилежною статтю, то як ніколи, на нашу думку, натальним постає завдання допомогти молодій людині стати на позицію активного неприймання та протистояння будь-якій дискримінації на основі тендеру та обирати тендерні стратегії взаєностосунків, які базуються на основі егалітарних цінностей [3].

2.2. Авторська програма занять соціального-психологічного тренінгу з формування гендерних компетентностей студентів

Пропонується програма соціального-психологічного тренінгу, яка розрахована на сім занять, яку може провести практичний психолог. Програма направлена на розвиток гендерної компетентності (когнітивний, особистісний, поведінковий).

Реалізована програма може забезпечити позитивні особистісні зміни, а саме: розвиток гендерної компетентності, сприйняття та розуміння власної гендерної ідентичності та краще розуміння себе та оточуючих. Можливе підвищення самооцінки та ставлення до себе і до оточуючих більш позитивне.

Актуальність програми: дана група є об'єктом оцінки оточуючих людей. Суспільство нав'язує стереотипне ставлення до людей, які не можуть визначитися до якої орієнтації вони відносяться та до людей яким складно сприйняти власну гендерну ідентичність. Через дане ставлення, дана категорія людей відчувають дискомфорт, стрес та потребують додаткових психотерапевтичних впливів.

Мета програми: покращення обізнаності про гендерні ролі та ознайомлення присутніх з основними складовими гендерного підходу, практиками поведінки задля подолання традиційних гендерних стереотипів і попередження на їх основі конфліктів і дискримінаційних дій.

Серед напрямків психологічної готовності студентів одним з актуальних на даний час вважається усвідомлення та переосмислення проблем гендерного характеру, вибір адекватних способів та стратегій їх розв'язання. Гендерний погляд підростаючого покоління формують не лише знання, а й сама організація навчально-виховного процесу. Особливої уваги тут серед інших соціально – психологічних проблем заслуговують і особливості гендерних стереотипів, які існують в освітніх організаціях.

Завдання програми:

1. Систематизувати знання щодо:

- Поняття гендерної компетентності;
- Формування уявлень про сутність своєї та іншої статі;
- Розвитку установок, необхідних для успішної взаємодії статі.

2. Формування вмінь та навичок:

- формування психологічних умінь і навичок спілкування між чоловіком та жінкою;
- Прийняття себе та оточуючих.
- Формування позитивного відношення до себе та оточуючих.

Тривалість програми: 7 занять по 120 хвилин. Участь беруть до 15 учасників.

Заняття 1

Мета: заняття спрямоване на знайомство та встановлення контакту.

1 вправа: Дві правди і одна брехня.

Мета: налагодження командної взаємодії і контактів між членами групи. Тривалість: 15 хв.

Процедура:

1. Усі учасники записують про себе три твердження, два з яких є правдиві, а одне – брехнею.

2. Потім вони спілкуються з різними членами групи та намагаються вгадати, яке з тверджень є неправдивим.

Обговорення:

- Які були почуття у групи при проведенні?
- Чи важко було придумувати правду або брехню?
- Що заважало відгадувати?

2 Вправа: Прийняття правил.

Мета: прийняття правил групової роботи.

Тривалість: 10 хв.

1. Не критикувати інших.
2. Якщо потрібно вийти – тихо, не заважаючи іншим виходимо.
3. Не користуватися мобільним телефоном без потреби використання в цілях заняття.

4. Бути щирим та доброзичливим до інших.

5. Конфіденційність.

6. Бути активним.

7. Мати можливість сказати «ні».

8. Давати зворотній зв'язок за потреби.

9. Не говорити про присутніх у 3 обличчі.

10. Не запізнюватися на заняття.

Заняття 2. Гендерна компетентність

Мета: полягає у розвитку загальної гендерної психологічної компетентності особистості, визначення власного типу гендерної ідентичності, усвідомленні власних гендерних характеристик та розвиток толерантного ставлення людей інших типів гендерної ідентичності.

Проговорення встановлених правил.

1 вправа: «Ми в своїх рамках»

Мета: допомогти групі глибше усвідомити, що ми всі різні, але рівні.

Тривалість: 20 хв.

Процедура:

1. Учасники діляться на пари.
2. Дивляться один на одного протягом 7 секунд.
3. Потім тренер запрошує в коло пару. Їм не дивлячись на партнера потрібно описати: риси його обличчя, колір очей, волосся та інше.
4. Потім потрібно назвати головну особливість зовнішності партнера.

Обговорення: - Що викликало складнощі?

- Чи задумувалися про свої особливості.

2 вправа: Гендерна рамка.

Мета: усвідомлення міфічності гендерних стереотипів.

Тривалість: 15 хв.

Процедура:

1. Учасники діляться на команди.
2. Кожна команда записує, які гендерні стереотипи вони знають, та з якими зустрічалися в своєму житті.

Інформаційне повідомлення. Бесіда – 10 хв.

Гендерні стереотипи – це певне прийняте у суспільстві бачення того, що означає не просто народитися чоловіком або жінкою, а бути ними. Такі стереотипи існують в будь-якому суспільстві. Зазвичай гендерні стереотипи стосуються або зовнішності чоловік та жінок — тобто, зовнішніх проявів

фемінності чи маскулінності, або розподілення гендерних ролей у суспільстві.

Що є причиною виникнення таких стереотипів?

Часто причиною є застарілі уявлення про світ: люди формують свої уявлення про ті чи інші речі, спираючись на знання, які отримали від представників старших поколінь. Проте світ змінюється і, цілком можливо, що те, що було актуально кілька десятиріч тому, вже не є актуальним зараз.

Заняття 3. Подібності та відмінності

1 Вправа: Пошук відмінностей

Мета: сформулювати відмінності, підвести учасників до думки, що дані відмінності необхідно враховувати при взаємодії з протилежною статтю.

Тривалість: 20 хв.

Процедура:

Група встає в коло. Ведучий бере в руки невеликий предмет, придатний для перекидання з рук в руки (м'ячик, невелика м'яка іграшка і т.п.), і пояснює правила гри: «Той, у кого в руках знаходиться цей предмет, повинен якомога швидше перекинути його іншому учаснику, назвавши при цьому характеристику відмінностей між своєю та протилежною статтю, і м'яч кидається наступному учаснику. Починати необхідно з слів «Юнаки або хлопчики відрізняються від дівчат ..» На першому етапі відмінності можуть бути чисто зовнішніми, потім - розходження інтересів, відмінність властивостей особистості і т. д.

Обговорення:

- Що викликало складнощі?
- Чи задумувалися про свої особливості?

Заняття 4. Гра в гендерні стереотипи: чоловіча та жіноча маніпуляція

Мета: розвиток умінь розпізнавати маніпуляцію гендерними стереотипами; розвиток навичок протиставленню маніпуляцій.

1 Вправа: Презентація особистого гендерного образу

Мета: налаштувати учасників на роботу, запустити процеси усвідомлення себе.

Тривалість: 15 хв.

Процедура:

Учасники (студенти та ведучий) сідають в аудиторії по колу. Ведучий заняття пропонує всім представитися в довільній манері: назвати один прикметник, найбільш який характеризує особу учасника з його / її точки зору, а також трохи розповісти про себе (що вважає за потрібне для презентації свого публічного Я). Процедуру знайомства необхідно проводити навіть в тих групах, члени яких давно і добре знають один одного. Після процедури знайомства ведучий заняття пропонує учасникам представити себе групі в якості чоловіка або жінки (відповідно зі своєю статтю).

Заняття 5. Направлене на дослідження самооцінки

Мета: заняття спрямоване на визначення самооцінки у учасників. Проговорення встановлених правил.

1 вправа: Психогеометричний тест.

Мета: визначити які риси більше притаманні учасникам

Тривалість: 15 хв.

Процедура:

1. Учасникам пропонується намалювати п'ять фігур у тому порядку, який їм подобається: квадрат, прямокутник, трикутник, коло, зигзаг.

2. Роз'яснення: квадрат – людина виконавець, акуратна та педантична; прямокутник – людина наразі має велику психологічну травму; трикутник –

людина лідер, керівник; коло – людина має добре розвинені комунікативні якості; зигзаг – людина творча.

Обговорення:

1. Чи задумувалися в якій послідовності малювати фігури?
2. Чому саме таке розташування фігур обрав?

Заняття 6. Розвиток толерантності

Мета: заняття спрямоване на розвиток толерантності у учасників.

Проговорення встановлених правил.

1 вправа: Стереотипні окуляри.

Мета: з'ясувати ставлення до конфліктів та стратегію поведінки у конфлікті

Тривалість: 15 хв.

Процедура:

1. Між двома учасниками розташовують аркуш наперу формату А4 із зображенням цифри «6» так, щоб один з них бачив лише цифру «9», а другий — «6».

2. Вони розігрують діалог із приводу того, що вони бачать, намагаючись переконати партнера у своїй правоті.

Обговорення:

- Які складнощі виникли під час виконання завдання?

Коментар тренера. Небажання зрозуміти іншого, упевненість, що ваша думка єдино правильна, невміння зняти свої «стереотипні окуляри» — найкоротший шлях до непорозуміння, а часто і до виникнення конфлікту. Отже, якщо ви прагнете до продуктивного спілкування, необхідно вести себе так, щоб не ображати партнера, поважати точку зору іншого та його особистість, індивідуальні особливості, захоплення тощо. Таке спілкуванні називається толерантним.

Заняття 7. Рефлексія

Мета: рефлексія, закріплення знань, навичок. Отримання зворотнього зв'язку від учасників стосовно їх враження від розвивальної програми.

Вправа: «Маніфест вільної людини».

Мета: формування уявлення про можливі шляхи саморозвитку.

Тривалість: 25 хв. Хід виконання: протягом наших занять ви багато дізнавалися про себе, свої можливості, ресурси, вчилися аналізувати свої вчинки і вчинки інших людей. Я сподіваюся, ви навчилися любити і цінувати себе, знайшли внутрішню свободу. Зараз я пропоную вам самостійно виконати вправу «Маніфест вільної людини. Ви знаєте, що таке маніфест? (Відповіді учнів). Маніфест (від позднелат. Manifestum - заклик. Зараз я пропоную вам написати маніфест вільної людини. Заклик до себе самим жити так, як вам хочеться, любити себе і оточуючих, цінувати миті, які є у вас в житті. Маніфест повинен містити мінімум 10 положень . Приклади: «я люблю себе таким, який я є», «я підтримую прояв свободи в інших і поважаю чужу думку» і т.д.

Обговорення:

1. які труднощі у вас виникли при написанні маніфесту?
2. Що ви хотіли відобразити в першу чергу і чому?
3. Які почуття ви відчували при написанні маніфесту?

Вправа 8. «Рефлексія»

Мета: отримати зворотній зв'язок від учасників про корекційну програму в цілому.

Тривалість: 30 хв.

Процедура

Відбувається заключне обговорення програми, закріплення отриманих знань, умінь і навичок. Учасники відповідають на питання:

- Які вправи з нашого курсу ви запам'ятали і які сподобались?
- Як ти оцінюєш зміни власної особистості?
- Які вправи вплинули на зміну в кращу сторону?

- Які висновки з'явилися у вас в процесі реалізації програми?
- Як це може вплинути на ваше життя?
- Чи змінилися у вас стосунки з оточуючими?
- Чи змогли ви краще зрозуміти себе за час занять?
- Що нового ви дізналися про власну особистість?
- Чи збираєтеся ви працювати над собою і далі?
- Що вам у цьому може допомогти, а що перешкодити?

З метою апробації програми нами було проведено 5 онлайн – занять спрямованих на підвищення гендерної компетентності у студентів. Тривалість занять була 80 хвилин кожне. Заняття були проведені для 15 студентів першого курсу.

Завдяки даним тренінгам, студенти ознайомилися з основами гендерної компетентності, а саме:

- знання основ гендерної теорії;
- знання сучасних проблем і тенденцій гендерного розвитку;
- розуміння особливостей гендерної соціалізації;
- володіння формами та методами гендерного навчання та виховання;
- здатність сформувати власну гендерну ідентичність;
- формування гендерної чутливості;
- повага до особистості незалежно від статі та інші.

Перше заняття було спрямоване на краще знайомство учасників між собою, командування. Було визначено правила тренінгу. Та налаштовано учасників на подальшу ефективну роботу. Під час заняття було використано наступні методи роботи: обговорення, дискусія, робота в парах, робота в групах, індивідуальна робота та рольова гра. Протягом заняття учасники активно приймали участь в різних видах роботи, особливо активно брали участь в обговоренні, були зацікавлені.

Під час другого заняття із учасниками тренінгу відбулася дискусія на тему «Гендерна компетентність», завдяки бесіді на дану тему, відбувся розвиток загальної гендерної психологічної компетентності особистості.

Відбулося визначення власного типу гендерної ідентичності, усвідомленні власних гендерних характеристик та розвиток толерантного ставлення людей інших типів гендерної ідентичності.

Третє заняття було спрямоване на сприйняття подібностей та відмінностей між чоловіком та жінкою. Учасники мали змогу зрозуміти подібності та відмінності між чоловіком і жінкою на підставі свого досвіду і колективного обговорення. В ході заняття було використано наступні методи роботи: обговорення, дискусія, індивідуальна робота та робота в парах. Учасники активно працювали на всіх етапах, заняття, були зацікавлені в роботі.

Четверте заняття було спрямоване на «гендерні стереотипи». А саме на чоловічу та жіночу маніпуляцію. Завдяки даному тренінгу відбувся розвиток умінь розпізнавати маніпуляцію гендерними стереотипами; розвиток навичок протиставленню маніпуляцій. При аналізі результатів даного заняття, було виявлено, що наступного разу краще збільшити час заняття, для більш глибокого розкриття тематики.

На останньому п'ятому занятті, яке було присвячене підведенню підсумку проведеної програми розвитку гендерної компетентності. Було проведено аналіз засвоєного матеріалу, та отримано зворотній зв'язок від учасників. На занятті було використано такі методи роботи, як обговорення, та групові форми роботи.

Отже, було проведено 5 онлайн – занять по 80 хвилин. Для розвитку гендерної компетентності у студентів. На даних заняттях, була реалізована програма, яка забезпечила позитивні особистісні зміни, а саме: розвиток гендерної компетентності, сприйняття та розуміння власної гендерної ідентичності та краще розуміння себе та оточуючих. Можливе підвищення самооцінки та ставлення до себе і до оточуючих більш позитивне.

Результати даних занять оцінюю як задовільні: учасники отримали не тільки теоретичні знання, а й практичні вміння, відпрацювали їх під час занять, проаналізували не тільки власні індивідуальні особливості, а також і

оточуючих їх осіб. Тренеру вдалося реалізувати заплановану програму без значних змін в рамках запланованого часу.

Для покращення занять рекомендується залишити офлайн формат проведення, онлайн формат також може використовуватися з деякими корективами, та збільшити кількість часу для проведення занять з 80 хвилин до 120 хвилин, що дасть можливість глибше ознайомитися з темою занять та краще відпрацювати практичну частину.

2.3. Гендерний аудит як інструмент формування культури гендерної рівності студентів: досвід центру гендерної освіти ЗНУ

Особливість ситуації полягала в тому, що ЗНУ підключився до роботи проекту гендерного аудиту за ініціативою Центру гендерної освіти . Було проведено дослідження гендерних стереотипів студентів та викладачів з подальшим представленням результатів на семінарі в університеті для викладачів центрів гендерної освіти в Україні. Це дослідження стало чинником актуалізації проведення гендерного аудиту у ЗНУ. Припущення дослідників полягало в тому, що проведення гендерного аудиту сприятиме об'єднанню роботи відділу кадрів, кафедр факультетів, студентського самоврядування, профспілки викладачів та студентів, технічного персоналу з ідентифікації гендерних стереотипів та прогалин у роботі з реалізації комплексного гендерного підходу та підсилить значення гендерних компетентностей. Пріоритетним був обраний просвітницький напрям у роботі з забезпечення гендерної рівності в освітньому процесі університет . Як показує досвід бесід зі студентами при проведенні практичних занять, вони слабо уявляють яким чином оцінювати результати включення гендерної складової до навчальних планів і освітніх програм, розробляти гендерно чутливі комунікаційні стратегії та послуги з урахування індивідуальних освітніх потреб жінок та чоловіків. Тому включення результатів гендерного аудиту до курсу «Гендерні компетентності викладача

вищої школи» не лише сприятиме підвищенню гендерних компетенцій учасників освітнього процесу, а й допоможе їм проаналізувати умови та можливості впровадження у закладах освіти гендерно чутливого підходу як основи забезпечення якості освітніх послуг.

На думку наукових дослідників, гендерний аудит «є аудитом соціальним», одиницею оцінки «є якісний показник (сприйняття, що ґрунтується на мисленні, міркуванні)» [4]. Тому при проведенні гендерного аудиту має значення вивчення суб'єктивних, індивідуальних оцінок та суджень, як студентів, членів/членкинь структурних підрозділів вишу, так і керівного складу. Для цього майбутнім аудиторам потрібно володіти знаннями основних понять з гендерної теорії. Вже на першій стадії проведення гендерного аудиту, який було проведено у Запорізькому національному університеті, увага була зосереджена саме на тому, що включення гендерних підходів у суспільне життя, діяльність організацій пов'язано з подоланням гендерних стереотипів про жіночі та чоловічі ролі. Приоритетним був обраний інформаційний та просвітницький напрям у проведенні гендерного аудиту.

Було створено робочу групу на основі лідерів студентського самоврядування та первинної профспілкової організації Запорізького національного університету, було проведено навчання з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків для членів робочої групи, складено та затверджено план-графік проведення гендерного аудиту. Таким чином, в процесі гендерного аудиту збиралися індивідуальні оцінки жінками, чоловіками впливу гендерних підходів на зміни в організаціях, програмах, було проведено анкетування щодо гендерних стереотипів та обробка результатів анкетування. За результатами була підготовка звіту та рекомендацій для усунення виявлених проблем у сфері забезпечення гендерної рівності в освітньому процесі університету.

Як виявилось, гендерний аудит - напружений процес і потребує часу для організації роботи. Перш за все, при проведенні гендерного аудиту важливо залучення членів колективу до цієї діяльності: як у підготовці, так і в процесі реалізації основних процедур проведення гендерного аудиту. Процедура проведення співбесід є базовим елементом цього етапу. Головним завданням була орієнтація на визначення потреб жінок та чоловіків в організації освітнього процесу університету. По-друге, основні результати аудиту необхідно озвучувати керівництву організації, на спеціальній зустрічі - усім співробітникам (-цям) підрозділу для отримання зворотного зв'язку. При підготовці до семінару бажано підібрати приклади успішних історій у впровадженні гендерного підходу, а також висвітлення прогалин, що потребують поліпшення. За ініціативою центру гендерної освіти було запропоновано провести семінар «Гендерний аудит ВНЗ як інструмент реалізації політики рівних прав та можливостей жінок та чоловіків в освітній сфері» саме у Запорізькому національному університеті [4]. В процесі проведення гендерного аудиту було створено електронну сторінку на сайті ЗНУ та групу на ФБ. За результатами гендерного аудиту було проведено окремий семінар зі студентськими профорганами, з представниками профспілки викладачів та технічного персоналу щодо успішних комунікацій; проведено «Гендерний форум «Досягнення та виклики гендерної рівності». Результати аудиту було заслухано на засіданні Ради університету.

Серед напрямів роботи щодо забезпечення гендерної рівності в університеті було запропоновано: впровадження гендерної складової у навчальні дисципліни; поповнення бібліотеки університету літературою з гендерної тематики; проведення щорічних круглих столів з протидії насильству, використання фемінітивів у назвах професій.

На думку дослідників, проведення гендерного аудиту надало три корисних результати: відображення стану гендерної рівності в університеті, створення засад для колективного обговорення та аналізу цієї проблеми [4]. Актуальним напрямком роботи в освіті зі студентами є розробка політик і процедур гендерної рівності і недискримінації, забезпечення рівного доступу до навчання і підвищення кваліфікації, розробці етичного кодексу.

ВИСНОВКИ

Теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми соціально-психологічних механізмів формування гендерної культури студентів виявляються у визначенні гендерних підходів у психологічних та педагогічних дослідженнях, забезпечення гендерної рівності в усіх сферах українського суспільства, Стратегії впровадження гендерної рівності в освіту, які вплинули на актуальність досліджуваної проблеми.

У дослідженнях українських психологів та педагогів підкреслено, що гендерний підхід як методологія на сьогоднішній день досить органічно увійшла у психологічну та педагогічну науку, оскільки гендерно-орієнтовані дослідження містять цінну інформацію, що забезпечує розуміння загальних і специфічних закономірностей особистісного розвитку представників жіночої та чоловічої статі.

Вивчення проблеми гендерної культури студентської молоді в процесі соціалізації дозволило визначитися, що вона має комплексний характер, бо охоплює не тільки дослідження багатьох суспільних наук (філософії, психології, соціології, педагогіки), що розкривають різноманітні аспекти освіти та виховання в процесі соціалізації студентів взагалі, але й базується на методологічних засадах гендерних досліджень, які містять ідеологічні концепції щодо взаємовідносин жінок і чоловіків у суспільстві і шляхів вирішення проблем гендерної рівності в їх стосунках.

Аналіз літератури гендерної спрямованості дозволяє нам визначитися з ключовим поняттям дослідження. Ми схильні розуміти гендер як систему міжстатевих, відносин, які конструюються в процесі спільної взаємодії чоловіків і жінок. При певній організації, можна деконструювати, змінити.

Гендерна культура розглядається як система соціально-економічних, правових та етнопсихологічних умов існування суспільства, що сприяє становленню чоловіка та жінки як рівних соціальних істот. Під змістом

гендерної культури студентів дослідники розуміють єдність таких взаємопов'язаних складових як: гендерні цінності, знання основ гендерної теорії та норм гендерної поведінки. Структура гендерної культури складається з когнітивного (система знань), емоційно-оцінного (гендерна чутливість) та практичного (реалізація) компонентів.

Психологи виокремлюють механізм засвоєння гендерної ролі в процесі гендерної соціалізації - гендерні схеми, який покладено в основу теорії гендерної схеми (С. Бем). Всупереч існуючим стереотипам щодо ролей жінки або чоловіка в суспільному житті освітньо-виховна діяльність має демонструвати нетрадиційні гендерні ролі, містити матеріал, який би протистояв усталеним гендерним стереотипам.

Враховуючи вищесказане, розроблена програма занять з формування гендерних компетентностей студентів передбачає:

- створення умов для саморозвитку, самоідентифікації особистості, для реалізації нею власних природних задатків та здібностей;
- набуття потреби оволодіння вміннями не тільки здобувати інформацію, пов'язану з гендерними проблемами, але й критично осмислювати її, протистоячи існуючим застарілим гендерним стереотипам, інтерпретувати та створювати нову, відповідно з егалітарним гендерним світоглядом.

Проведення гендерного аудиту в університеті сприяє створенню гендерночутливого середовища, в якому формується гендерна культура студентів. Актуальним напрямком роботи в освіті зі студентами є розробка політик і процедур гендерної рівності і недискримінації, протидія гендернозумовленому насильству, розробці етичного кодексу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: Монографія. Київ: Факт, 2003. 320 с.
2. Бем С.Л. Маскулінність – фемінність. Про статеву диференціацію. *Незалежний культурологічний часопис „І”*. 2003. № 27.
3. Васильченко О.І. Соціально-педагогічні умови формування гендерної культури студентів університету : автореферат кандидата пед. наук : спец. 13.00.05. Київ, 2015. 26 с.
4. Войтовська А. І. Гендерні стереотипи сучасної студентської молоді. Соціальна робота: від теорії до практики: кол. монографія / авт. кол.: І. В. Албул, О. Д. Балдинюк, Н. М. Коляда та ін. Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. С. 56–65.
5. Гендерна психологія : Навч. посіб / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі. Київ: Вид. центр "Акад.", 2004. 307 с
6. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 1. ПРООН. Київ, 2010. 303 с.
7. Гендерна освіта і виховання студентської молоді в процесі соціалізації: теорія та практика: монографія / С. Я. Харченко, С. М. Гришак, Н. С. Шабасєва. Луганськ: Вид-во ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. 258 с.
8. Говорун Т. В. Гендерний дискурс в психологічній науці та педагогічній практиці / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі // *Психологічний часопис*. 2016. № 1. С. 41-55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2016_1_6.
9. Голованова Т. П. Гендерний аудит як інструмент забезпечення гендерної рівності в освіті. *Педагогіка вищої школи: досвід і тенденції розвитку*. Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 жовтня 2022 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2022. С. 7-9.

10. Говорун Т. Стереотипізація статі як дилема самопрезентації жінок і чоловіків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. 2012. - Вип. 6. С. 5-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknupprc_2012_6_3.

11. Голованова Т.П. Гендерна компетентність в контексті професійної педагогічної культури майбутніх соціальних педагогів. URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp3/profteh/golovanova.pdf

12. Голованова Т. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти як відгук на європейську інтеграцію України/ *Актуальні проблеми педагогічної освіти: новації, досвід та перспективи*. Збірник тез доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (20 квітня 2023 року, м. Запоріжжя) / за заг. ред. Л. О. Сущенко. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. 215 с. С.49-52.

13. Горностаї П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. *Основи теорії гендеру*. Київ: „К.І.С.”, 2004. С.132-156

14. Гук Л. В. Формирование модели гендерно-сбалансированных отношений. *Гендер : реалії та перспективи в українському суспільстві*. Материали Всеукр. наук.-практич. конф. (м. Київ, 11-13 грудня 2003р.). Київ: ПЦ "Фоліант", 2003. С. 279-282.

15. Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriadomskhvaleno-derzhavnu-stratehiiu-zabezpechennia-rivnykh-prav-ta-mozhlyvostei-zhinok-icholovikiv-na-period-do-2030-roku> (дата звернення: 21.04.2023).

16. Дороніна Т., Щербина І. Гендерна культура: сутність феномену та структурні складові в педагогічному аспекті. Теорія і практика професійного становлення особистості в соціокультурному просторі: Монографія. Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2014. С. 208–222.

17. Гендерна соціалізація молодших школярів: навч.-метод. посіб. / В. П. Кравець, Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. 191 с.
18. Кікінежді О. Психологічні детермінанти гендерного самовизначення особистості в умовах соціально-психологічної трансформації українського суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки.* 2017. Вип. 1. С. 58-67.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlups_2017_1_9.
19. Кікінежді О.М., Кізь О.Б. Формування гендерної культури молоді: науково-методичні матеріали до тренінгової програми. *Практична психологія та соціальна робота.* 2007. № 8. С. 64-68.
20. Кізь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні. *Незалежний культурологічний часопис „І”.* 2003. № 27. С. 37-58.
21. Кізь О. Сексизм у ЗМІ: протидіючи комунікативному потоці. *Зб. наук. праць Донецького державного університету управління. Серія "Спеціальні та галузеві соціології".* Донецьк: Вебер, 2007. Вип. 3
URL:<http://www.genderstudiesukraine.org/ukr/F14ukr.html>.
22. Кравець В.П. Гендерна педагогіка. Тернопіль: „Джура”, 2003. 416 с.
23. Кравець В. П. Педагогіка та психологія : гендерний аспект : навч. посібник / В. П. Кравець, О. М. Кікінежді. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2004. 124 с.
24. Мельник Т. 50/50 : Сучасне гендерне мислення : словник / Т. Мельник, Л. Кобелянська. Київ: К.І.С., 2005. 280 с.
25. Москаленко В. Гендерна культура суспільства. *Гендерні норми. Соціальна психологія.* URL: http://bookbrains.com/book_420_chapter_154_%3Cspan_stylefont-size:12.0pt;
26. Основи культури гендерної рівності: навчальний посібник / за ред. О. Семиколенової. Київ: Ніка-Центр. 2010. 176 с.

27. Основи теорії гендеру: навчальний посібник / за ред. М.М Скорик. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с.

URL: http://gender.at.ua/ld/1/186_osnovy_teorii_g.pdf.

28. Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей. Гендер для медій. За ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ: Критика, 2013. 220 с

29. Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.04.2023).

30. Стрельник О. Освіта як фабрика смислів: від статево-рольового підходу до гендерно-чутливих змін. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-aftereuromaidan/osvita-yak-fabrika-smisliv-vid-statevo-rolovogo-pidhodu-do-gendernochutlivih-zmin-1341286.html> (дата звернення: 22.04.2023).

31. Терзі П. П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2007. 236 с.

32. Ткалич М.Г. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2011. 248 с.

33. Формування у молоді гендерно-відповідальної поведінки (на прикладі українських ВНЗ): навч. посіб. - збірник кращих практик/ За заг. ред. Н. Світайло. - Суми: Вид-во РА "Хорошие люди", 2013. 210 с.

34. Цокур О. Формування гендерної культури майбутніх фахівців упродовж їхньої професійної підготовки у вищому навчальному закладі: аналіз концептуальних засад дослідження проблеми. *Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль ; Київ, 2011. С. 244–246

35. Шабаєва Н. С. Ключові проблеми гендерної соціалізації студентської молоді. *Вісник Луганського національного університету імені*

Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2018. № 1(1). С. 172-178. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2018_1\(1\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2018_1(1)_24).

36. Шлеїна, Людмила Гендерна культура студентської молоді в умовах закладу вищої освіти. *Молодь і ринок*, 3 (20). 2018. С. 176-180.

URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/9439/>.